

RAFAŁ KANIA

Działalność *podolaków* w Galicji Wschodniej w poglądach Wilhelma Feldmana

Wprowadzenie

W 1795 r. na mocy trzeciego z kolei porozumienia zawartego pomiędzy Rosją, Prusami i Austrią ostatecznie zniknęła z mapy politycznej, mająca ponad osiemsetletnią historię, Rzeczpospolita, jeszcze w połowie XVII w. uznawana za mocarstwo, a przy tym będąca jednym z największych państw Europy. Terytorium południowej części Rzeczypospolitej wraz z północno-zachodnią Ukrainą z Lwowem, Stanisławowem i Tarnopolem na mocy pierwszego układu rozbiorowego z 5 sierpnia 1792 r. przypadły Austrii. Obszar ten o łącznej powierzchni 81 900 km² i liczący 2,65 mln ludności nazwano Galicją i Lodomerią¹. Wraz z tym wydarzeniem rozpoczął się nowy okres w dziejach narodu ukraińskiego².

Na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci utrwalił się podział na Galicję Zachodnią i Wschodnią. Współczesna część północno-zachodniej Ukrainy weszła w skład wschodniej części kraju. Pod względem etnicznym oraz struktury społecznej Galicja, szczególnie jej wschodnia część, była krajem bardzo zróżnicowanym. W skład jej ludności wchodziła warstwa ziemiańska, złożona z dawnej arystokracji i szlachty, ludność miejska oraz chłopstwo. Sytuację komplikowała różnorodność narodowościowa i wyznaniowa. Na tych terenach obok Rusinów, czyli Ukraińców i Polaków, zamieszkiwali Ormianie i Żydzi. W mniejszym stopniu także inne mniejszości narodowe. Galicję Wschodnią ludność ukraińska nazywała Rusią Halicką lub Ukrainą, podczas gdy Polacy określali ją mianem Ziemi Czerwieńskiej lub Małopolski Wschodniej. Różnice te utrwalały odmienności, które stawały się przyczyną wielu konfliktów o podłożu społecznym i narodowościowym³.

¹ *Historia państwa i prawa Polski*, T. III, *Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck Warszawa 1981, s. 11–15; A. Chwalba, *Historia Polski 1795–1918*, Kraków 2000, s. 17–20.

² W początkach XX w. w języku polskim Ukraińców określano mianem Rusinów.

³ A. Chwalba, *Historia Polski...*, op. cit., s. 180–181, 477.

W drugiej połowie XIX w. dominującą pozycję społeczno-ekonomiczną i polityczną zachowała bogata szlachta, która najwcześniej rozpoczęła względnie zorganizowaną działalność polityczną na rzecz realizacji własnych interesów. Jej reprezentację tworzyło ugrupowanie *podolaków*, kreujących przez kilkadziesiąt lat wschodniogalicyską rzeczywistość. Ugrupowanie wywodziło się ze środowiska wielkiej własności ziemskiej, dysponującej przydatnym zapleczem materialnym. Pod koniec XIX w. we wschodniej Galicji było 45 właścicieli, których dobra posiadały przynajmniej 10 tys. mórg. Łącznie aż 40% gruntów ornych i 90% lasów znajdowało się w rękach przedstawicieli bogatego ziemiaństwa⁴.

Na terenie Galicji Wschodniej na przełomie XIX i XX w. Polacy stanowili prawie 40% ludności, podczas gdy ludność ukraińska blisko 59%. Polacy byli skupieni w większości w miastach, tworząc warstwę urzędniczą i inteligencję. Stosunkowo niewielką część ludności narodowości polskiej stanowili chłopci. W konsekwencji utrwalonych podziałów w większości majątki szlacheckie były polskie i rzymskokatolickie, a wieś ukraińska i grekokatolicka lub prawosławna. Polak stał się synonimem pana, a Rusin chłopą⁵.

Z racji posiadanego potencjału ekonomicznego, liczące ok. 2,5 tys. aktywnych publicznie osób, środowisko szlachty wschodniogalicyskiej miało obok władz austriackich decydujący wpływ na sytuację społeczno-ekonomiczną i polityczną w tej części kraju, rywalizując jednocześnie o prymat w całej Galicji z konserwatystami krakowskimi, określanymi mianem *stańczyków*⁶. Dla określenia reprezentacji tego środowiska uтарыło się określenie *podolacy*.

Kultywowane tradycje o własnej wyjątkowości powodowały przekonanie, że walory i pozycja społeczna w naturalny sposób predysponują szlachtę do zajmowania się sprawami publicznymi. W rezultacie od inicjatywy tej grupy społecznej uzależnione były projekty modernizacyjne, w szczególności unowocześnienia produkcji rolnej. Ponadto reprezentanci ziemiaństwa zatrudniali w swoich majątkach około połowy ludności wiejskiej kraju. Ugrupowanie wykazywało się dużą skutecznością działania. Dzięki staraniom *podolaków* doszło w 1871 r. do repolonizacji Uniwersytetu Lwowskiego, wokół którego skupiło się środowisko polskich konserwatystów. Działało tam wielu wybitnych intelektualistów: hr. Wojciech Dzieduszycki, prof. Leon Biliński, prof. Stanisław Starzyński i inni. *Podolacy* działali również aktywnie we władzach Galicyjskiego Towarzystwa Gospodarczego, Galicyjskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, Galicyjskiego Banku Kredytowego oraz Banku Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii oraz Towarzystwie Kólek Rolniczych⁷.

⁴ A. Górski, *Podolacy. Obóz polityczny i jego liderzy*, Warszawa 2013, s. 17–18.

⁵ Ibidem, s. 20.

⁶ Zob. M. Jaskólski, *Kaduceus polski. Myśl polityczna konserwatystów krakowskich 1866–1934*, wyd. II, Kraków 2014; G. Kucharczyk, *Mała historia polskiej myśli politycznej*, Dębogóra 2007, s. 146 i nast.

⁷ A. Górski, *Podolacy. Obóz...*, op. cit., s. 9, 19, 44.

Sytuacja społeczno-polityczna w tej części Galicji zaczęła się komplikować wraz z rozwojem świadomości narodowej Ukraińców, którzy zradykalizowali dążenia do poprawy warunków własnej egzystencji. Reakcją na te poczynania było utrwalenie zachowawczej postawy szlachty polskiej, pragnącej za wszelką cenę utrzymać *status quo*, co wiązało się niejednokrotnie z odmową prawa Rusinów do bycia narodem i kwestionowaniem ich aspiracji do samostanowienia. Kulminacją protestów społeczno-narodowościowych na terenie Wschodniej Galicji była fala strajków ludności chłopskiej, do których doszło w 1902 r. na terenie 28 powiatów. Pomimo wyraźnie ekonomicznego podłoża protesty były podgrzewane przez patriotów ukraińskich poprzez wykorzystanie retoryki nacjonalistycznej. Coraz większą popularnością cieszyło się hasło usunięcia *Lachów za San*⁸.

W odpowiedzi szlachta dążyła do wymuszenia na władzach cesarskich siłowego stłumienia protestów i jednocześnie rozpoczęła działania na rzecz zbliżenia z ludnością chłopską narodowości polskiej, tworząc wspólny front przeciwko Ukraińcom. Strajki spowodowały nawiązanie bliskich relacji przez *podolaków* z nacjonalistami polskimi skupionymi wokół Narodowej Demokracji Romana Dmowskiego⁹. Doprowadziło to do utrwalenia nieufności do Rusinów oraz wrogim nastawieniem do ukraińskich ruchów narodowych. Niechęć współzysujących narodów zaczęła się wzajemnie potęgować¹⁰.

Wilhelm Feldman – zarys sylwetki badacza

Skomplikowana sytuacja panująca w Galicji Wschodniej stała się przyczynkiem do podjęcia przez lokalnych intelektualistów analizy jej genezy i istoty. Jednym z intelektualistów, którzy skoncentrowali swoją uwagę na programach oraz działalności głównych sił politycznych kraju był Wilhelm Feldman (1868–1919). Autor ten był jednym z prekursorów badań polskiej myśli politycznej, wybitnym krytykiem literackim, literatem, historykiem oraz działaczem społeczno-politycznym. Ten Żyd pochodzący z ubogiej rodziny chasydów urodził się 8 kwietnia 1868 r. w Zbarażu. Dzieciństwo spędził w tamtejszym hederze, jak sam wspominał, w odizolowanym od wpływów kultury polskiej konserwatywnym środowisku chasydzkim¹¹.

Zafascynowany polskością, w wieku 18 lat opuścił społeczność żydowską i osiadł początkowo we Lwowie. Będąc samoukiem doksztalał się, zarabiając na życie udzielaniem lekcji. Pomimo żydowskiego pochodzenia zapalał wielką miłością do Polski, głównie za sprawą spotkania na swej drodze życiowej uczestnika polskich powstań narodowych z 1830 i 1863 r. Mieczysława Darowskiego. To

⁸ Ibidem, s. 21, 24.

⁹ R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997, s. 101–102.

¹⁰ A. Górski, *Podolacy. Obóz...*, op. cit., s. 26–28, 35–37.

¹¹ A. Jazowski, *Poglądy Wilhelma Feldmana jako krytyka literackiego*, Ossolineum 1970, s. 9.

spowodowało, że stał się zwolennikiem asymilacji mniejszości żydowskiej w ramach społeczeństwa polskiego¹².

Rozwijając swój talent literacki i dziennikarski, stał się Feldman bardzo dobrym publicystą, co doprowadziło go do nawiązania współpracy z wieloma czasopismami. W 1891 r. przeniósł się do Krakowa, chociaż do Lwowa wielokrotnie w przyszłości powracał, zachowując bliskie związki z miastem i lokalną społecznością. Współredagował wiele czasopism m.in. lwowski „Przegląd Społeczny”, zaangażował się również w działalność społeczną. W lwowskim Związku Młodzieży Polskiej należał do lewego skrzydła organizacji, eksponującego na równi dążenia niepodległościowe Polaków i hasło równości społecznej. Podróżował też po Wschodniej Galicji z wykładami popularyzatorskimi dla ludności chłopskiej i robotników. Najważniejszym przedsięwzięciem wydawniczym była redakcja przez 14 lat pisma społeczno-kulturalnego „Krytyka”, które miało istotny wpływ na kształtowanie światopoglądu społeczeństwa polskiego w początkach XX w¹³. Ten wszechstronny intelektualista interesował się również literaturą, której poświęcił wiele ważnych opracowań. W szczególności istotną rolę odegrało wydane po raz pierwszy we Lwowie w 1908 r. czterotomowe dzieło „Współczesna literatura polska”. Należał także do środowiska twórców Młodej Polski. Bardzo istotne w dorobku autora były również publikacje poświęcone problematyce społeczno-politycznej: „Dzieje polskiej myśli politycznej w okresie rozbiorowym” w 1913 r. oraz „Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906” (Kraków 1908).

W okresie przed wybuchem I wojny światowej Feldman zbliżył się do polskich środowisk niepodległościowych skupionych wokół Józefa Piłsudskiego¹⁴. Wtedy w pełni ujawniły się w działalności organizacyjnej preferencje polityczne pisarza. Chociaż nigdy nie był formalnie członkiem żadnego ugrupowania politycznego, nie ukrywał swoich lewicowych poglądów. Z tej perspektywy postrzegał sprawę niepodległości Polski. Do podstawowych idei konstytuujących jego pogląd na kwestie społeczno-polityczne należy zaliczyć uznanie równych praw wszystkich narodów, także ukraińskiego, do niezależności oraz ich rozwoju w oparciu o posiadane zasoby: terytorium, ludność, gospodarkę, tradycję, zwyczaj, język i kulturę. Popularyzował pogląd o konieczności dążenia do odbudowy niepodległej państwowości polskiej w ramach *etnograficznej Polski ludowej*¹⁵.

¹² F. Eisenberg, *Wilhelm Feldman. Szkic biograficzny* w: *Pamięci Wilhelma Feldmana*, Kraków 1922, s. 13, 16 i nast.; A. Jazowski, *Poglądy Wilhelma Feldmana...*, op. cit., s. 16, 68–69.

¹³ J. Grabiec, *Wilhelm Feldman jako publicysta i działacz społeczny*, [w:] *Pamięci...*, op. cit., s. 88 i nast., 95; F. Eisenberg, *Wilhelm Feldman. Szkic...*, op. cit., s. 20–21; A. Jazowski, *Poglądy Wilhelma Feldmana...*, op. cit., s. 37, 39; W. Najdus, *Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska 1890–1919*, Warszawa 1983, s. 104–105, 109, 117, 285.

¹⁴ R. Wapiński, *Historia polskiej myśli...*, op. cit., s. 99–101.

¹⁵ *Zarys dziejów filozofii polskiej 1815–1918*, red. A. Walicki, Warszawa 1983, s. 403–404.

Feldman zdecydowanie podkreślał konieczność uwzględniania podczas dążeń niepodległościowych Polaków aspiracji innych narodów do samostanowienia. Nie odcinając się całkowicie od orientacji austriackiej, nie był jednocześnie skłonny do porozumienia z Niemcami za cenę utraty Śląska i Poznańskiego, a więc ziem etnicznie polskich. Daleki był również od chęci odbudowy Polski na ziemiach zamieszkałych w większości przez Ukraińców. W związku z tym głosił pogląd o konieczności tworzenia Rzeczypospolitej w granicach wyznaczonych przez terytorium etnicznie polskie, w szczególności wyznaczone przez dominujący język polski. Porządek społeczny w odnowionym państwie powinien zostać oparty na zasadzie powszechnej równości obywateli wobec prawa, sprawiedliwości społecznej oraz własności prywatnej, która stanowiłaby efekt pracy osobistej. Państwo powinno dysponować własnością większych środków produkcji¹⁶.

Ludowo-lewicowe poglądy Feldmana powodowały, że odnosił się bardzo krytycznie do nacjonalistów polskich, jak również konserwatystów szlacheckich, kwestionujących uprawnienie narodu ukraińskiego do samostanowienia. Przyjęcie takiej perspektywy stanowiło punkt wyjścia do analizy i oceny poczynań ugrupowania *podolaków* w drugiej połowie XIX i na początku XX w. na terytorium Wschodniej Galicji.

Ocena postawy *podolaków* w poglądach Feldmana

Zawarte w dziele „Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906” rozważania poświęcone działalności i programowi politycznemu *podolaków* Feldman rozpoczął od porównania ich potencjału intelektualnego w zestawieniu z konserwatystami krakowskimi, czyli *stańczykami*. Zauważał, iż w potocznej opinii jawili się oni jako mniej doświadczeni i skuteczni ze względu na mniejszy udział znaczących intelektualistów w swoich szeregach. Podkreślał jednak, iż lekceważenie tego obozu politycznego z racji prezentowanego poziomu intelektualnego byłoby błędem, gdyż przez czterdzieści lat swojej aktywności publicznej *podolacy* pokazali, iż stanowią świadomą i skutecznie działającą siłę polityczną. Z tego względu pogląd o ugrupowaniu jako wyłącznie siedlisku skrajnego wstecznictwa, wręcz obskurantyzmu, uznawał za przesadzony¹⁷.

Nie bez znaczenia dla bieżącego programu politycznego *podolaków*, kontynuował analizę Feldman, było ich pochodzenie. Ugrupowanie reprezentowało środowisko właścicieli większych majątków ziemskich, rozrzuconych na terenie Wschodniej Galicji pośród większości chłopskiej ludności ukraińskiej. Byli to po-

¹⁶ J. Grabiec, *Wilhelm Feldman jako publicysta...*, op. cit., s. 77–78; A. Jazowski, *Poglądy Wilhelma Feldmana...*, op. cit., s. 44.

¹⁷ W. Feldman, *Stronnictwa i programy polityczne w Galicji 1846–1906*, T. I, Kraków 1907, s. 105, 227–228.

tomkowie kolonistów, którzy kilkaset lat wcześniej przybyli na te tereny wraz z ekspansją Rzeczypospolitej na wschód. Autor podkreślał, iż ich działalność nie tylko nie przyniosła dotychczas ani rdzennej ludności, ani Polakom żadnych korzyści, ale stworzyła na wschodnich rubieżach Polski stałe zarzewie konfliktu. Pomimo licznych powstań i wojen domowych, których ofiarami byli Kozacy, Polacy i Żydzi, rdzenna ludność nadal pozostała wierna własnej tradycji, przy tym zacofana i zapiekła w nienawiści do *lachów*. Z kolei napływowa szlachta polska, zamiast stać się inicjatorem rozwoju i postępu, koncentrowała uwagę i siły na utrzymaniu dominującej pozycji społeczno-ekonomicznej i politycznej¹⁸.

W toku wydarzeń dziejowych sytuacja narodowościowa na terenie zachodniej Ukrainy uległa dalszej komplikacji po 1848 r.¹⁹ Wiosna ludów spowodowała rozbudzenie świadomości narodowej rdzennej ludności. Fakt ten starał się zręcznie wykorzystać rząd austriacki, kierując niechęć chłopstwa ukraińskiego przeciwko szlachcie. Chociaż, podkreślał Feldman, liczba Polaków na tych terenach nie była mała, sięgała bowiem 26% populacji, to jej nierówne rozmieszczenie powodowało, iż mieli oni niewielkie możliwości utrzymania kontroli nad bieżącą sytuacją w kraju. Ponadto wśród Polaków w tamtym okresie brakowało jedności, gdyż szlachta odnosiła się z pogardą i lekceważeniem do urzędników i mieszkańców miast narodowości polskiej²⁰.

Bariera między uprzywilejowaną szlachtą a biedniejszą ludnością powodowała także, że chłopci polscy byli traktowani na równi z chłopami ukraińskimi, zdaniem Feldmana, *jak żywy inwentarz folwarczny*. W konsekwencji znaczna część chłopów polskich stopniowo asymilowała się w środowisku zdominowanym przez rdzenną większość, włącznie ze zmianą religii. Rozbieżności między szlachtą i polskim chłopstwem dopełniały odmienne cele ekonomiczne²¹.

Antagonizm narodowy i społeczno-ekonomiczny stały się, zdaniem Feldmana, główną determinantą polityki *podolaków*. Obok dzielonych z konserwatystami zachodniej Galicji interesów i wizji stosunków społecznych, na specyfikę programu politycznego ugrupowania wpływała istotnie niepewność własnej sytuacji wynikająca z trwałego konfliktu między szlachtą polską a ludnością ukraińską. Z tego płynęło, uważał Feldman, przeświadczenie o konieczności walki na rzecz utrzymania istniejącego *status quo*. Postawa ta powodowała, że ich konserwatyzm stawał się fanatyczny, graniczący z obskurantyzmem, a interes narodowy był tożsamy z interesem narodowym. Wszystko to sprawiło, że postawa *podolaków* stawała się poważną przeszkodą utrudniającą lub wręcz uniemożliwiającą

¹⁸ Ibidem, s. 228.

¹⁹ W dniu 17 kwietnia 1848 r. został wydany Patent cesarski o zniesieniu pańszczyzny. K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, T. IV, *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, Warszawa 1982, s. 327 i nast.

²⁰ W. Feldman, *Stronnictwa i programy...*, op. cit., s. 228–229.

²¹ Ibidem, s. 229.

przeprowadzenie jakichkolwiek reform politycznych i społeczno-gospodarczych wynikających z potrzeby *ducha czasu*²².

Diagnostując istniejącą na przełomie XIX i XX w. sytuację panującą w zachodniej Ukrainie autor scharakteryzował typ szlachcica wschodniogalicyskiego. Analiza genealogiczna wskazywała, iż współcześnie na tych terenach niewiele było szlachty wywodzącej się z rodów o wielowiekowych tradycjach. Większość przedstawicieli warstwy uprzywilejowanej uzyskało, zdaniem Feldmana, tytuł szlachecki z rąk austriackich. Często się zdarzało, podkreślał, iż niepodlegli przodkowie współczesnej szlachty galicyjskiej wywodzili się ze środowisk handlarzy i kupców. Ludzie ci jako nuworysze i neofici z przesadną gorliwością chronili tradycję i etos szlachecki, zaciekle walcząc z wszelkimi przejawami aspiracji społeczno-ekonomicznych niższych warstw społecznych²³.

Cały okres, od kiedy Galicja uzyskała autonomię w ramach Cesarstwa Austriackiego, zdaniem Feldmana, charakteryzował się walką szlachty polskiej ze wszystkimi przejawami ukraińskości. Zauważył przy tym, iż postawa ta wynikała ze zbyt małej kreatywności *podolaków*. Łatwiej było bowiem skoncentrować się na działaniach destrukcyjnych, aniżeli budowaniu pozytywnego i postępowego programu politycznego. Jako przykłady tego rodzaju poczynań szkodliwych dla chłopstwa wskazywał działania na rzecz wprowadzenia regulacji prawnych dotyczących szkolnictwa, infrastruktury oraz gmin, które doprowadziły do uniemożliwienia przeprowadzenia jakichkolwiek reform²⁴.

Zdaniem Feldmana taktyka polityczna *podolaków* przybrała formę działań na rzecz utrwalenia szerokiej autonomii kraju w ramach Cesarstwa. Był to rys odróżniający wizję polityczną ugrupowania od krakowskich konserwatystów. W poglądach lidera ugrupowania z lat 60. XIX w. Kazimierza Grocholskiego, wpływowej postaci polityki austriackiej²⁵, pojawiło się przekonanie, iż przestrzeń swobody przyznana Galicji w ramach autonomii powinna zostać wypełniona organizacją kraju według koncepcji zgodnej z interesami tamtejszej szlachty. Ten sposób myślenia utrwalił się w świadomości konserwatywnej szlachty polskiej, znajdując odzwierciedlenie w ukraińskim powiedzeniu *naj bude, jak buwało*²⁶.

Szczególnego rysu ugrupowaniu, podkreślał Feldman, nadawali jego przywódcy i zaplecze naukowe. Demokratyzm szlachecki podpowiadał by skupić się wokół *brata szlachcica*, niezbyt lotnego intelektualnie, ale gwarantującego starania na rzecz ochrony interesów szlacheckich. Za takich uznawał autor kolejnych przywódców *podolaków*, Kazimierza Grochowskiego oraz Apolinarego Jawor-

²² Ibidem, s. 105, 229.

²³ Ibidem, s. 229–230.

²⁴ Ibidem, s. 230–231.

²⁵ A. Górski, *Podolacy. Obóz...*, op. cit., s. 183 i nast.

²⁶ W. Feldman, *Stronnictwa i programy...*, op. cit., s. 231.

skiego²⁷. Liderów wspierali osobliwi, zdaniem Feldmana, naukowcy Kornel Krzczunowicz²⁸ oraz Dawid Abraham²⁹, którzy swoją wiedzę wykorzystywali do wynajdywania sposobów działania, przynoszących korzyści finansowe członkom własnego środowiska politycznego³⁰.

Nieudaną próbą przełamania konserwatywnej postawy starszej generacji *podolaków*, skupionych wokół Grochowskiego było uaktywnienie się młodszej części ugrupowania. Na czele inicjatywy stanął Wojciech hr. Dzieduszycki³¹. Skupionych wokół niego młodych działaczy nazywano *ateńczykami* od tytułu powieści jego autorstwa, która ukazała się w 1876 r. Wydawało się, iż nowa inicjatywa może odegrać istotną rolę polityczną, bowiem w sejmie w 1881 r. tworzyli oni znaczącą grupę dwudziestu posłów. Pomimo potencjalnej zdolności koalicyjnej z częścią *stańczyków*, nowa inicjatywa nie wykorzystała nadarzającej się okazji do uzyskania znaczącej pozycji politycznej w Galicji. Przyczyn tego stanu rzeczy upatrywał Feldman głównie w słabości przywództwa, uznając Dzieduszyckiego za lidera bez charyzmy i wizji politycznej³².

W kwestiach agrarnych *podolacy* współpracowali z krakowskimi konserwatystami. Wspólnie zwalczali postulaty głoszone przez ugrupowania lewicowe. Zdaniem Feldmana był to wynik troski o ochronę własnych przywilejów *narodowo-hierarchiczno-ekonomicznych*. Wszelkie inicjatywy postępowe były zwalczane demagogicznymi hasłami o lokalnej specyfice stosunków społecznych oraz konieczności ochrony interesów narodowych Polaków. Przykładem takich działań było, według autora, przeciwstawienie się wszelkim próbom reform samorządowych oraz szkolnictwa na terenach wschodniej Galicji. Komentując poczynania polityczne *podolaków* jako jedyny pozytywny, chociaż niezamierzony, efekt ich starań uznał uniemożliwienie przejścia kontroli nad szkolnictwem przez władze kościelne³³.

Radykalizację nastrojów antypostępowych ze strony *podolaków* dążących do utrzymania dominującej pozycji społeczno-gospodarczej i politycznej, nasilał wzrost postaw opozycyjnych, wynikających z rodzącej się świadomości narodowej ludności ukraińskiej. Według Feldmana, głównie z inicjatywy szlachty wschodnio-galicjijskiej doszło do zaostrzenia kursu politycznego władz austriackich wobec Rusinów. Innym przejawem dyskryminacji ludności ukraińskiej były

²⁷ A. Górski, *Podolacy. Obóz...*, op. cit., s. 191 i nast.

²⁸ Ibidem, s. 234 i nast.

²⁹ Właśc.: Dawid Abrahamowicz. A. Górski, op. cit., s. 80 i nast.

³⁰ W. Feldman, *Stronnictwa i programy...*, op. cit., s. 231–232.

³¹ A. Górski, *Podolacy. Obóz...*, op. cit., 152 i nast.; *Filozofia i myśl społeczna w latach 1865–1895*, A. Hochfeldowa, B. Skarga (oprac.), Warszawa 1980, cz. 2, s. 233.; *Państwo i prawo w polskiej myśli konserwatywnej do 1939 roku. Antologia myśli prawnoustrojowej konserwatystów polskich*, B. Szlachta (oprac.), Warszawa 2002, s. 288 i nast.

³² W. Feldman, *Stronnictwa i programy...*, op. cit., s. 232–233.

³³ Ibidem, s. 233–234.

dysproporcje w reprezentacji w Radzie Państwa. Feldman przytaczał kazus, z którego wynikało, iż na 70 posłów narodowości polskiej przypadło zaledwie 8 posłów narodowości ukraińskiej. Co więcej, oskarżał on konserwatywną szlachtę o szereg nieprawidłowości i nadużyć, które prowadziły do skrajnego wypaczenia wyników wyborów. Warstwy uprzywilejowane sprawiły, że ustrój parlamentarny Galicji stawał się iluzją³⁴.

W ślad za dominacją polityczną szła również przewaga ekonomiczna szlachty polskiej. Feldman wskazywał na biedę oraz dyskryminację chłopstwa ukraińskiego. Podkreślał, iż pomimo faktu, że nie u wszystkich z nich rozwinęła się świadomość narodowa, poczucie krzywdy i nędzy było powszechne. Szczególnie uciążliwe stały się stosunki własnościowe po zniesieniu w 1848 r. pańszczyzny. Warunki uwłaszczenia spowodowały, że szlachta utrzymała niemal w 100% własność pastwisk i lasów, przez co ludność chłopska utraciła źródło budulca i opału. Sytuacja ta doprowadziła do tego, że chłopci z braku środków finansowych zostali zmuszeni do płacenia za dostęp do tych zasobów robocizną. Pomimo uzyskania formalnego statusu drobnych właścicieli byli oni zmuszeni do wykonywania nieodpłatnej pracy najemnej w majątkach szlacheckich. Ten rodzaj relacji, nigdzie wcześniej niespotykany w Europie, podkreślał Feldman, powodował utrzymanie zależności ekonomicznej chłopów ukraińskich od szlachty polskiej. Nieliczne głosy sprzeciwu wobec niesprawiedliwości stosunków społecznych panujących we wschodniej Galicji powodowały ostre ataki ze strony środowisk szlacheckich³⁵.

Dramatyczną sytuację ekonomiczną chłopów ukraińskich dopełniało stosowanie zaniżonych stawek wypłacanych za pracę najemną. Według przytoczonych przez Feldmana oficjalnych danych, praca robotników najemnych w tej części Cesarstwa była najniższa w porównaniu z wszystkimi regionami Austrii oraz na Śląsku i w zachodniej Galicji. Niskie płace uderzające w Ukraińców, kontynuował analizę autor, wynikały ze swoistej zмовy cenowej właścicieli oraz dzierżawców większych majątków, czyli głównie Polaków i Żydów³⁶.

Biorąc pod uwagę ogół niekorzystnych uwarunkowań życiowych wśród ludności chłopskiej w zachodniej Ukrainie narastała fala emigracji, głównie do Stanów Zjednoczonych. Sytuacja była tak zła, że zdarzały się nawet przypadki osiedlania się chłopstwa w Rosji. Feldman dziwił się, dlaczego wobec istniejącej sytuacji już wcześniej nie dochodziło do większych strajków i protestów, a nastąpiły one dopiero na przełomie XIX i XX w. Protesty, podkreślał, miały nie tyle podtekst narodowościowy, co społeczny, bowiem do oporu przeciwko wyzyskowi dołączyła również część chłopstwa polskiego. Ostatecznie, pomimo silnego oporu,

³⁴ Ibidem, s. 234–235. Na temat reprezentacji Galicji w Radzie Państwa zob. K. Grzybowski (red.), op. cit., s. 283 i nast.

³⁵ Ibidem, s. 235–236.

³⁶ Ibidem, s. 235–236.

³⁷ Ibidem, s. 237.

szlachta polska we wschodniej Galicji została zmuszona do częściowych ustępstw na rzecz protestujących³⁷.

Analizując przebieg strajków doszedł Feldman do przekonania, iż u jego podłoża leżały przede wszystkim przyczyny społeczno-ekonomiczne, nie polityczne lub narodowościowe. Dyskryminowana ludność uświadamiająca sobie stopniowo istotę własnych interesów, zaczęła upominać się o przyznanie wielu praw. Pomimo to, twierdził autor, znaleźli się tacy, którzy uczynili ze strajków chłopskich narzędzie polityczne³⁸.

Fala strajków w 1902 r. pociągnęła za sobą poważne zmiany w postawie ideowej *podolaków*. Zdali sobie sprawę, iż stanowiska oparte na zasadzie *naj bude, jak buwało* nie da się dłużej utrzymać. Tym bardziej, że nie mogli już dalej liczyć na pomoc władz austriackich. Przejawem zmiany kursu Cesarstwa wobec sytuacji panującej w Galicji była odmowa wprowadzenia stanu wyjątkowego na terenach objętych strajkami, pomimo licznych monitów szlachty w tej sprawie³⁹.

Zaogniająca się sytuacja doprowadziła też do wewnętrznego rozbitcia *podolaków*. Starsza część ugrupowania nadal deklarowała lojalność wobec Austro-Węgrów, licząc na ochronę ze strony władz. Z kolei młodszy zrezygnował z prób utrzymania *status quo* i rozpoczął prowadzenie polityki *ludowej*, ukierunkowanej na konsolidację wszystkich środowisk polskich zamieszkujących Wschodnią Galicję. Na czele tej inicjatywy stanął młody polityk Włodzimierz Kozłowski⁴⁰, którego działalność polityczna, jak to określił Feldman, cechowała szczególne połączenie doktryny chrześcijańsko-socjalnych ekonomistów niemieckich oraz rodzimych tradycji szlacheckich. Jego owocem był *temperament szlachecki z głową profesora niemieckiego*. Działacz ten poczuł powołanie do ratowania pozostałości przywilejów szlacheckich. W tym celu rozpoczął agitację na rzecz ruchu obrony polskich interesów narodowych w tej części Cesarstwa⁴¹.

Założenia swojej koncepcji politycznej prezentował Kozłowski podczas lokalnych zebrań i spotkań szlacheckich. Wspierał go w tych działaniach namiestnik Galicji hr. Leon Piński⁴². Podczas wystąpień Kozłowski mówił o konieczności dostosowania się do *ducha czasu*, który wymaga ofiar, solidarności oraz współpracy z polskim chłopstwem, rozszerzenia działań na rzecz uświadomienia narodowego Polaków, a także zaplanowanej i konsekwentnej polityki w stosunku do ludności ukraińskiej. Wsparciem dla propagowania tych idei były tworzące się w tej części Galicji struktury Narodowej Demokracji oraz czasopismo *Słowo Polskie*⁴³.

³⁸ Ibidem, s. 237–238.

³⁹ Ibidem, s. 238.

⁴⁰ A. Górski, *Podolacy. Obóz...*, op. cit., s. 211 i nast.

⁴¹ W. Feldman, *Stronnictwa i programy...*, op. cit., s. 239–240.

⁴² A. Górski, *Podolacy. Obóz...*, op. cit., s. 264 i nast.

⁴³ W. Feldman, *Stronnictwa i programy...*, op. cit., s. 240.

Agitacja Kozłowskiego na rzecz integracji Polaków w omawianej części Galicji przyniosła pewne efekty. Zdaniem Feldmana dało się odczuć zmianę stosunku szlachty do polskich chłopów. *Podolacy* zaczęli się pojawiać na wiecach i spotkaniach ludowych, angażowali się w zakładanie czytelni oraz organizację kursów nauki języka polskiego, partycypowali w kosztach budowy katolickich kaplic itp. Działania szlachty zaczęły uderzać w ludność ukraińską również ekonomicznie. We wszystkich działaniach wymagających zatrudnienia pracowników najemnych pierwszeństwo zyskiwali Polacy. Stosowano również preferencyjne ceny podczas nabywania nieruchomości przez polskich chłopów⁴⁴.

Dokonując analizy istniejącego stanu stosunków społeczno-ekonomicznych i narodowościowych we Wschodniej Galicji Feldman, zauważył, iż działania *podolaków* potęgowały coraz bardziej konflikty narodowościowe. Postępując zgodnie z instrukcjami Kozłowskiego szlachta coraz bardziej odcinała się od ukraińskiego ludu, a ten wraz ze wzrostem świadomości narodowej odnosił się z coraz większą niechęcią wobec *polskich panów*. Przekonanie o niesprawiedliwości panujących stosunków potęgował fakt, że Ukraińcy zyskiwali wiedzę o współczesnych stosunkach społeczno-gospodarczych panujących w innych częściach Europy oraz Stanach Zjednoczonych. To wszystko powodowało, że stawali się coraz bardziej podatni na wpływy radykałów, którzy zaczęli stopniowo wyrastać na liderów działań politycznych wymierzonych nie tyle przeciw Polakom, ale przywilejom klasowym. Pośrednio jednak poczynania te uderzały w polskie interesy. Pomieszenie haseł społeczno-ekonomicznych z polityczno-narodowościowymi wpływały, zdaniem Feldmana, na wzrost poziomu komplikacji sytuacji na terenie wschodniej Galicji, co czynić miało tam życie trudnym i uciążliwym. Radykalizacja nastrojów wśród ludności ukraińskiej uczyniła ją także bardziej podatną na hasła rewolucji rosyjskiej z 1905 r. W szczególności posłuch znajdowało hasło *ziemia dla chłopów*. Autor rozważań przewidywał, iż jest to zapowiedź gruntownych przemian społecznych w tej części Austro-Węgier⁴⁵.

Zmiana sytuacji społeczno-politycznej na terenie zachodniej Ukrainy w naturalny sposób, zdaniem Feldmana, doprowadziła do przekształceń w strukturach *podolaków*. Bardziej radykalni członkowie zostali stopniowo wchłonięci przez Narodową Demokrację, propagującą bezwzględną walkę z Ukraińcami i w tym celu głoszącą konieczność integracji wszystkich Polaków w Galicji. Z kolei druga część ugrupowania miała nadal utrzymać pro-austriacki kierunek polityki. Mimo rozbieżności, przewidywał Feldman, ostatecznie zwycięży szlachecki interes klasowy i z tej perspektywy będą podejmowane działania przeciwko ruchom społeczno-narodowościowym. W przekonaniu autora przyszłość tej części Galicji rysowała się jako bardzo niepewna⁴⁶.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem, s. 240–241.

⁴⁶ Ibidem, s. 241–242.

Kończąc rozważania poświęcone reprezentantom interesów szlacheckich Feldman stwierdził, iż stosunki ukraińsko-polskie były w początkach XX w. tak samo zaognione, jak miało to miejsce w najtrudniejszych okresach istnienia Rzeczypospolitej. Oskarżył przy tym *podolaków*, uznając ich jako współwinnych narastającego konfliktu narodowościowego. Ich błędna polityka nie tylko nie przyczyniła się do jego rozwiązania, ale również utrwaliła tendencję narastania wzajemnych animozji między Ukraińcami i Polakami⁴⁷.

Poglądy Feldmana o *podolakach* – próba oceny stanowiska myśliciela

Chociaż w przeszłości poglądy Feldmana na temat ugrupowań politycznych Galicji kształtowały wyobrażenia wielu badaczy, współcześnie pojawiają się głosy krytyczne wobec jego interpretacji sceny politycznej oraz programów politycznych drugiej połowy XIX i początku XX w. Zdaniem Artura Górskiego, obraz *podolaków* kreślony przez Feldmana był *falszywy, a w każdym razie mocno przerysowany*. Autor ten przede wszystkim zwrócił uwagę na bezrefleksyjne przyjęty przez Feldmana pogląd Tadeusza Romanowicza, iż *są tacy sami stańczycy jak krakowscy, tylko mniej mądrzy*. Źródłem tej nieprzychylniej oceny *podolaków*, stwierdził Górski, należy poszukiwać w socjalistycznych sympatiach Feldmana. Programy bliskich mu galicyjskich ugrupowań lewicowych⁴⁸ uderzały bezpośrednio w interesy bogatej szlachty ziemiańskiej, której światopogląd był kształtowany przez zachowawcze idee konserwatywne⁴⁹.

Powodów sceptycznej oceny działalności *podolaków* było kilka. Niewątpliwie słuszny jest pogląd o wpływie lewicowości poglądów na krytyczną ocenę konserwatystów oraz Narodowej Demokracji. Feldman wywodząc się ze Wschodniej Galicji doskonale rozumiał znaczenie skomplikowanej sytuacji społeczno-ekonomicznej i narodowościowo-kulturowej, a także religijnej tej części Cesarstwa Austro-Węgier. Co więcej, wywodząc się z nizin społecznych oraz budzącej wiele negatywnych emocji mniejszości żydowskiej, doświadczył wielu trudności na drodze własnego rozwoju oraz starań o poprawę zajmowanej pozycji społecznej i materialnej. Do wszystkiego dochodził sam, ciężko pracując i pokonując wiele przeszkód. Dlatego dostrzegał ograniczenia w rozumowaniu *podolaków*, zdających się nie dostrzegać aspiracji innych grup społecznych oraz nieuchronnie nadchodzących zmian, a przez to usiłujących za wszelką cenę utrzymać istniejące *status quo*. Należąc do przedstawicieli upośledzonych warstw społeczeństwa galicyjskiego, w szczególności Ukraińców, dążących do uzyskania lepszej pozycji aniżeli wyni-

⁴⁷ Ibidem, s. 242.

⁴⁸ Na temat głównych założeń programu socjalistów galicyjskich: R.R. Ludwikowski, *Główne nurty polskiej myśli politycznej 1815–1890*, Warszawa 1982, s. 402 i nast.

⁴⁹ W. Feldman, *Dzieje polskiej myśli politycznej w okresie porozbiorowym*, T. II (1864–1914), wyd. III, Komorów 2010, s. 175 i nast.; A. Górski, op. cit., s. 8–9.

kałoby to z ich miejsca w ramach tradycyjnych podziałów społecznych, jednocześnie wykazując się ogromną erudycją, pozwalającą rozumieć problemy społeczne w szerszym kontekście dziejowym, nie mógł Feldman zaakceptować obstrukcyjnych poczynań konserwatywnych środowisk szlacheckich.

Słusznie za szczególnie niebezpieczne dla utrwalenia konfliktów narodowościowych uznawał połączenie sił *podolaków* i Narodowej Demokracji. W jego oczach połączenie konserwatywnego szlacheckiego i radykalizmu nacjonalistów musiało doprowadzić do wytworzenia postaw wpływających na wzrost niechęci między Ukraińcami i Polakami. Warte podkreślenia jest przy tym, iż Feldman działając przez całe życie na rzecz niepodległości Polski, szanował aspiracje ukraińskie do zbudowania własnego państwa. Chociaż wiele z głoszonych przez niego sądów ocenianych z perspektywy XXI w. wydaje się schematycznych i jednostronnych, nie ulega wątpliwości, iż wykazał się wielką intuicją przewidując zaostrenie w nieodległej przyszłości konfliktów narodowościowych na terenie Galicji Wschodniej, jak również ostatecznie skuteczną realizację dążeń niepodległościowych narodów ukraińskiego i polskiego. Dlatego rozważania tego zapomnianego komentatora sytuacji politycznej XIX i początków XX w. na terenie współczesnej zachodniej Ukrainy wydają się warte przypomnienia.

Streszczenie

Powstanie ukraińskiej świadomości narodowej oraz wysiłki zmierzające do odzyskania niepodległości Ukraińców były długotrwałym i trudnym procesem. Dążenia te pozostawały w sprzeczności z interesami szlachty polskiej zamieszkującej zachodnią Ukrainę. Artykuł przedstawia poglądy Wilhelma Feldmana (1868–1919) na destrukcyjną rolę, jaką w drugiej połowie XIX. i na początku XX w. odegrało wobec ukraińskich dążeń niepodległościowych ugrupowanie polityczne *podolaków*.

Słowa kluczowe: myśli polityczna, polityka, stosunki ukraińsko-polskie, Galicja Wschodnia.

Activities of Podolia People in Eastern Galicia According to Wilhelm Feldman

Summary

The formation of Ukrainian national consciousness and the way to the independence of Ukrainians was a long-term and difficult process. The liberation strivings were antithetical to the interests of Polish gentry that lived in Eastern Ukraine. The paper presents Wilhelm Feldman's (1868-1919) views on a destructive role that a political group *podolacy* (Podolia People) played with regard to the cause of Ukrainian independence during the second half of the 19th and at the beginning of the 20th century.

Key words: political thought, policy, Ukrainian and Polish relations, Eastern Galicia.